

ISLOM SAVDO INSTRUMENTLARI ORQALI ISTE'MOL BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING MAQSAD VA VAZIFALARI

Erminjonov Shahzodbek Erkinjon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Islom iqtisodiyoti va moliyasi mutaxassisligi

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada iste'mol bozorining asosiy turlari, uning iqtisodiy ahamiyati hamda islomiy savdo instrumentlari orqali rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xususan, murobaha, ijara, mudoraba kabi shariatga mos moliyalashtirish vositalarining bozordagi inklyuzivlik va adolat tamoyillariga asoslangan holda qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Islomiy savdo vositalari orqali shaxsiy iste'molga mo'ljallangan tovar va xizmatlar bozorining samaradorligini oshirish yo'llari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *iste'mol bozori, islomiy moliya, islom savdo instrumentlari, murobaha, ijara, mudoraba, shariat,*

Annotation: This article analyzes the main types of consumer markets, their economic significance, and the potential for development through Islamic trade instruments. In particular, it examines the application of Sharia-compliant financing tools such as *murabaha*, *ijarah*, and *mudarabah*, based on the principles of inclusivity and justice. The study substantiates ways to enhance the efficiency of markets for goods and services intended for personal consumption through Islamic trade instruments.

Keywords: *consumer market, Islamic finance, Islamic trade instruments, murabaha, ijarah, mudarabah, Sharia,*

Iste'mol bozorlari ishlab chiqaruvchilarga o'z tovarlari va xizmatlarini oxirgi foydalanuvchiga etkazishda yordam berish orqali iqtisodiy sektorda katta rol o'ynaydi. Iste'mol bozorining bir nechta turlari mavjud va ularning har biri o'ziga xos sifat va mijozlar bazasiga ega. Iste'mol bozorini bilish va xaridorlarni qanday maqsadli yo'naltirishni bilish biznesga xaridorlarning ehtiyojlarini qondirishga va daromadni oshirishga yordam beradi.

Iste'mol bozori - bu chakana sotuvchilar mijozlarga shaxsiy foydalanish yoki iste'mol qilish uchun tovarlar va xizmatlarni sotadigan bozordir. U biznes bozoridan farq qiladi, chunki iste'mol bozoridagi xaridorlar mahsulot va xizmatlarni foyda olish uchun qayta sotish uchun emas, balki shaxsiy foydalanish uchun sotib oladilar. Shu sababli, iste'mol bozori odamlarning kundalik hayotida foydalanadigan mahsulotlar va tovarlar, masalan, oziq-ovqat, hojatxona buyumlari, poyabzal, kiyim-kechak, parvarish

aksesuarlari va smartfon va noutbuklar kabi shaxsiy raqamli qurilmalar bilan to'ldirilgan.¹

Boshqa bozorlardan farqli o'laroq, iste'mol bozori xarid qobiliyatidan qat'iy nazar hamma uchun ochiqdir. Shaxsiy foydalanish uchun mahsulot yoki xizmatlarni sotib olishga qodir va tayyor ekansiz, siz iste'mol bozorining faol ishtirokchisiz. Misol uchun, do'konda bir qop oziq-ovqat sotib olish yoki kimgadir maysazoringizni o'rish uchun pul to'lash sizni iste'mol bozorining bir qismiga aylantiradi.

Iste'mol bozorlarining turlari. Iste'mol bozorining to'rtta asosiy turi mavjud, jumladan:

1. Oziq-ovqat va ichimliklar

Iste'mol bozorining oziq-ovqat va ichimliklar segmenti keng bo'lib, oziq-ovqat va ichimliklarni bevosita iste'molchilarga sotadigan har bir sotuvchini o'z ichiga oladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Oziq-ovqat do'konlari
- Restoranlar
- Kafelar
- Tez-tayyor ovqat restoranlari
- Kafeteriyalar

Oziq-ovqat va ichimliklar sanoati qayta ishlash, qadoqlash, yetkazib berish va xizmat ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Biroq, faqat sanoatning bevosita shaxsga sotiladigan jihatlari iste'mol bozorining bir qismidir.

2. Chakana savdo

Chakana savdo sanoati iste'mol bozorining muhim ishtirokchisidir, chunki ular ishlab chiqaruvchi va tovar ishlab chiqaruvchilar va distribyutorlarni iste'molchi bilan bog'laydi. Chakana savdo shaxsiy foydalanish uchun kichik miqdorda sotib olishingiz mumkin bo'lgan hamma narsani o'z ichiga oladi, jumladan:

- Maishiy texnika, baliq ovlash uskunolari, bog'dorchilik asboblari va uskunolari va elektronika kabi qattiq yoki bardoshli mahsulotlar
- Uy-ro'zg'or buyumlari, qog'oz mahsulotlari va kosmetika kabi yumshoq mahsulotlar.

Chakana sotuvchilarga misollar:

- Supermarketlar
- Katta milliy do'konlar
- Kiyim do'konlari

Internet shuningdek, ko'plab chakana savdo maydonchalariga onlayn harakat qilish imkonini berdi, ya'ni siz yirik onlayn bozorlarda yoki o'zlarining virtual

¹ Solomon, M. R., Bamossy, G. J., Askegaard, S., & Hogg, M. K. Consumer Behaviour: A European Perspective. Financial Times Prentice Hall, 2007

do‘konlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste‘molchilarga sotadigan millionlab chakana sotuvchilarni topishingiz mumkin.

3. Iste‘mol tovarlari

Iste‘mol tovarlari bozori quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Qulaylik tovarlari
- Maxsus tovarlar
- Tovarlarni xarid qilish

Qulay mahsulotlarga sut, shakar, un va boshqa asosiy mahsulotlar kiradi. Xarid qilish tovarlari sotib olish to‘g‘risida qaror qabul qilishdan oldin ko‘proq rejalashtirishni talab qiladi, chunki ular qimmatroq va uzoq umrga ega. Masalan, mebel va muzlatgichlar. Maxsus tovarlar zargarlik buyumlari kabi hashamatli narsalardir.

4. Transport

Iste‘mol bozorining transport bo‘limi yo‘lovchilarni bir joydan ikkinchi joyga olib boradigan barcha transport turlarini qamrab oladi. U oddiy shahar taksisi, jamoat avtobusi, shaharlararo poezd, parom va mahalliy va xalqaro aviakompaniyalarni o‘z ichiga oladi. Iste‘molchi transporti sektori yuk tashishdan farqli o‘laroq, sayohatchilar va yo‘lovchilarga bevosita xizmatlar ko‘rsatadi..

Islom moliya-kredit muassasalari tovar-pul aylanmasi bilan bevosita bog‘liq va voqelikdagi aktivlar bilan ta‘minlangan, mazmuni va tuzilishiga ko‘ra o‘ziga xos bir qator vositalarni taklif etadi.

Avval ham aytib o‘tilganidek, islom moliya vositalarining xususiyati quyidagi tavsiflarga asoslangan:

- sudxurlikning mavjud emasligi;
- voqelikdagi qo‘shimcha qiymatning yaratilishi;
- voqelikdagi aktivlar bilan ta‘minlanganligi;
- axloqiy-ma‘naviy jihatlardan tashkil topganligi;
- foyda va zararlarni taqsimlash, ulushli ishtirok;
- tomonlar har birining axborotdan baravar boxabarligi.²

Islomiy moliya vositalari to‘rt tarkibiy qismlar asosida shakllanadi:

- 1) Sotish (bay‘): mulkka yoki mulk predmetiga egalik huquqini o‘tkazishni ko‘rish uchun;
- 2) Ijara: mulkdan foydalanish huquqini o‘tkazishni ko‘rish uchun;
- 3) Hadya (hiba): mulk predmetini bepul (haq olmay) berish;
- 4) Ssuda (ariyax): mulkdan foydalanish huquqini bepul (haq olmay) berish.³

² Baydaulet E. A. Islom moliya asoslari. – T.: “O‘zbekiston”, 2019: B.37

³ Md Akther Uddin. “Principles of Islamic Finance: Prohibition of Riba, Gharar and Maysir” 13 October 2015. p 8.;

Islom iqtisodiy adabiyotda moliyaviy vositalarning ma'lum belgilari bo'yicha turli tasniflari keltiriladi.

Chet ellik olimlar Greys va Ikbol islomiy moliya vositalarini: bitimni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan tranzaksion bitimlar va bank moliyaviy vositachi sifatida ishtirok etadigan bitimlarga ajratadilar.⁴

Tranzaksion bitimlar real sektordagi ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lib, savdo, ayirboshlash va iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirishni qamrab oladi. Vositachilik bitimlari tranzaksion bitimlarning bajarilish shaffofligi va sama- radorligini yengillashtiradi.

O'z navbatida, malayziyalik olim Sudin Xorun islomiy bank tizimida ishlatiladigan besh toifadagi vositalarni keltiradi: birinchi toifaga foyda va zararlarni taqsimlashga asoslangan vositalar, ikkinchisiga esa oldi-sotdiga asoslangan vositalar, uchinchisiga yig'im va komissiyalarni o'z ichiga olgan vositalar kiradi. To'rtinchi toifa bepul xizmatlarni, beshinchisi esa yordamchi xizmatlarni o'z ichiga olgan vositalarni bayon etib beradi.⁵

Ibrohim Varde islom moliyaviy mahsulotlarni mazkur vositalardan foydalanishda vujudga keladigan huquqiy, moliyaviy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlar majmuiga asoslanib tasniflaydi. Shunga muvofiq ravishda u sotishga asoslangan murobaha, musovama, istisno', salam, tavarruk va iyna kabi bitimlar kiradigan mahsulotlarni ajratib ko'rsatadi. Ikkinchi guruhdagi vositalar ijara (yollash)ga asoslangan mahsulotlardir. Uchinchi guruhga esa foyda va zararlarni bo'lishish hamda ulushli ishtirokka (mudoraba va mushoraka) asoslangan mahsulotlar kiradi.⁶

Islom moliya sohasidagi rossiyalik mutaxassis R. I. Bekkin islomiy moliyaviy mahsulotlarning kuyidagi tasnifini keltiradi:

- foyda va zararlarni taqsimlash mexanizmiga asoslangan vositalar yoki moliyalashtirishning investisiyaviy vositalari: muzoraba, mushoraka;

- qarz bilan bog'liq moliyalashtirishga asoslangan vositalar: murobaha, salam, shuningdek, istisno' va ijara.⁷

R.R. Vohidov moliyaviy vositalarning eng ko'p tarqalgan ikki guruhini ko'rsatib o'tadi: kapitalda ishtirok etishga asoslangan vositalar va qarz bilan bog'liq

⁴ Zamir Iqbal Abbas Mirakhor. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice, Edition 2 / Zamir Iqbal Abbas Mirakhor, 2011. – P. 1.

⁵ Sudin Xorun, Van Nursafiza Van Azmiy. Islomiy moliyalar va bank tizimi: falsafasi, tamoyillari va amaliyoti. Qozon: Linova- Media, 2012. – 536-b

⁶ Ibrahim Warde. Islamic Finance in the Global Economy / Ibrahim Warde. 2010. – P. 52

⁷ R.I.Bekken. "Islom iqtisodiy modeli va zamon", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. – B. 43

moliyalashtirishga asoslangan vositalar.⁸

Kapitalda ishtirok etishga asoslangan vositalarga R. R. Vohidov muzoraba va mushorakani, qarz bilan bogliq moliyalashtirishga asoslangan vositalarga - murobaha, ijara, salam va sukukni kiritadi.

Shunday qilib, aksariyat islomiy banklar tomonidan ishlatiladigan va xalqaro standartlar bilan qat'iy belgilangan asos bo'luvchi vositalar quyidagilar hisoblanadi:

- 1) Sherikchilik shartnomasi (ulushli moliyalashtirish): mudoraba, mushoraka;
- 2) Savdo kelishuvi (qarz bilan bog'liq moliyalashtirish). Mazkur vositalar o'rtasidagi tafovut aktivlarni sotish muddatlari bilan ta'riflanadi:

murobaha, ijara, istisno', salam.

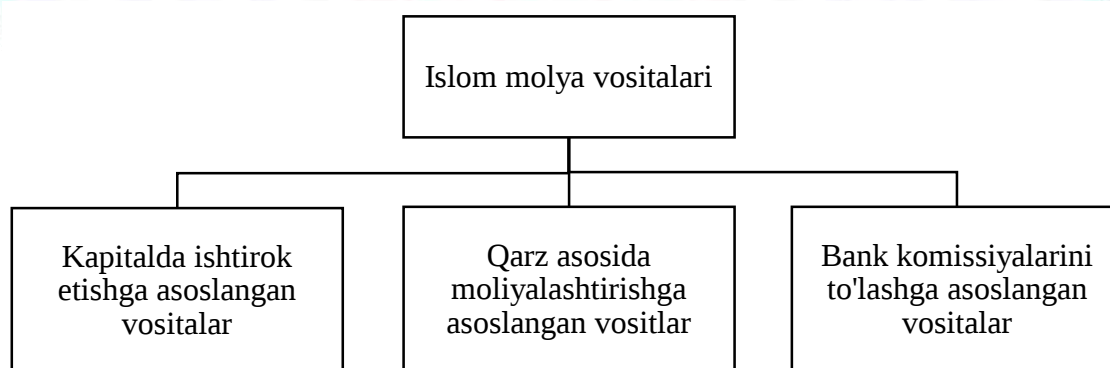
- 3) Quyidagilar qo'shimcha vositalar hisoblanadi:

- qarzi hasan (foizsiz qarz), agentlik to'lovlari (vakolat, ju'la), sukuk (kapitalni maqsadli qimmatbaho qog'ozlarga yo'naltirish).

Demak, islom moliya-kredit muassasalari amaliy faoliyatida tez-tez ishlatib turiladigan va bizga ma'lum bo'lgan islomiy moliyaviy vositalarni shu tarzda o'rganib va umumlashti-rib, ularni uchta shaklga ajratib ko'rsatish mumkin:

a) sherikchilikka (yoki foyda va zararlarni taqsimlashga, boshqacha aytganda ulushli moliyalashtirishga) mahsulotlar: muzoraba va mushoraka;

b) oldi-sotdi bitimlarida (boshqacha aytganda, qarz bilan bog'liq moliyalashtirish) ishtirok etishga asoslangan mahsulotlar: murobaha, ijara (lizing), salam, istisno';

1.1-rasm. Islom moliya vositalari⁹

v) bank komissiya (tarif)lari to'lashga asoslangan mahsulotlar (yoki komission mahsulotlar); vakolat (agentlik bitimi).

Real iqtisodiyot ehtiyojlariga xizmat ko'rsatuvchi tranzaktsiyalar tafovutini aks ettiruvchi keng tarqalgan islomiy moliyaviy vositalarning tasnifi shulardan iborat.

Iste'mol bozorini islomiy savdo vositalari orqali rivojlantirish shariat

⁹ E.A.Baydaulet. "Islom moliya asoslari", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. – B. 40

qonunlarining axloqiy va axloqiy ko'rsatmalarida mustahkamlangan bo'lib, ularda barcha xo'jalik faoliyatida adolat, adolat va o'zaro manfaatlarga urg'u berilgan. Asosiy maqsadlardan biri ekspluatatsiya va sudxo'rlikdan (ribo) qochadigan bozorni tashkil etish, bitimlar adolatli va shaffof bo'ladigan muhitni yaratishdir. Ushbu axloqiy asos nafaqat musulmon iste'molchilarning ma'naviy va axloqiy ehtiyojlarini qondiradi, balki biznesda adolat va halollikni qadrlaydigan kengroq auditoriyaga ham murojaat qiladi. Ushbu tamoyillarga rioya qilish orqali iste'mol bozori yanada keng qamrovli va ishonchli iqtisodiy tizimga erishishi, iste'molchilarning ishonchi va ishtirokini oshirishi mumkin.

Ushbu rivojlanishning asosiy maqsadi murobaha (xarajat qo'shimcha moliyalashtirish), Mudoraba (foydani taqsimlash) va ijara (lizing) kabi turli xil islom savdo vositalaridan foydalanish orqali moliyaviy inklyuziyani rag'batlantirishdir. Ushbu vositalar an'anaviy moliyaviy mahsulotlarga shariatga mos muqobil variantlarni taklif etadi, bu esa diniy yoki axloqiy sabablarga ko'ra an'anaviy bank xizmatlaridan qochishi mumkin bo'lgan jismoniy va korxonalarga iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanish imkonini beradi. Ushbu inklyuzivlik iste'molchilar bazasini kengaytirishga yordam beradi, yanada dinamik va barqaror bozorni qo'llab-quvvatlaydi. Kengroq aholi uchun moliyalashtirishdan foydalanish imkoniyatini ta'minlash orqali islom savdo vositalari iqtisodiy o'sish va rivojlanishni rag'batlantirishi, moliyaviy tafovutlarni kamaytirishi va yanada muvozanatli iqtisodiyotni rivojlantirishi mumkin.

Iqtisodiy barqarorlik va barqarorlikni oshirish yana bir muhim maqsaddir. Islomiy moliya tamoyillari tavakkalchilikni taqsimlashni rag'batlantiradi va iqtisodiy beqarorlikka hissa qo'shishi mumkin bo'lgan ortiqcha chayqovchilikni oldini oladi. Moddiy aktivlar va real iqtisodiy faoliyat bilan ta'minlangan investitsiyalarga e'tibor qaratish orqali Islom savdo vositalari yanada barqaror moliyaviy tizimni yaratishga yordam beradi. Bu barqarorlik uzoq muddatli iqtisodiy rejalashtirish va o'sish, moliyaviy inqirozlar ehtimolini kamaytirish va iste'mol bozorining xavfsiz iqtisodiy muhitda rivojlanishini ta'minlash uchun zarurdir. Real aktivlar va samarali investitsiyalarga e'tibor qaratilishi iqtisodiy faoliyatning barqaror rivojlanishga hissa qo'shadigan real qiymat yaratishga asoslanganligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, islomiy savdo vositalari orqali iste'mol bozorini rivojlantirish ijtimoiy farovonlik va jamiyat rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan. Islomiy moliya tamoyillari ijtimoiy adolat, xayriya (zakot) va jamiyatni qo'llab-quvvatlashga ustuvor ahamiyat beradi. Islomiy savdo vositalari orqali olingan foyda ijtimoiy dasturlarga, infratuzilmani rivojlantirishga va kengroq jamiyatga foyda keltiradigan boshqa tashabbuslarga qayta investitsiya qilinishi mumkin. Bunday yondashuv nafaqat qashshoqlikni kamaytirish va tengsizlikni kamaytirishga yordam beradi, balki ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlaydi. Iqtisodiy o'sishning afzalliklari keng taqsimlanishini

ta'minlash orqali islom savdo vositalari yanada adolatli va qo'llab-quvvatlovchi jamiyatga hissa qo'shadi.

Axloqiy biznes amaliyotlarini va korporativ mas'uliyatni rag'batlantirish yana bir muhim maqsaddir. Islomiy savdo vositalari biznes operatsiyalariga axloqiy mulohazalar kiritib, ekologik barqaror va ijtimoiy mas'uliyatli amaliyotlarni targ'ib qiladi. Islomiy moliya tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi korxonalar ifloslanish, ekspluatatsiya va axloqsiz mehnat amaliyotlari kabi jamiyat yoki atrof-muhitga zarar etkazuvchi faoliyatdan qochishga da'vat etiladi. Ushbu axloqiy yo'nalish biznesning obro'sini oshirishi va korporativ mas'uliyatni birinchi o'ringa qo'yadigan iste'molchilarni jalb qilishi va shu bilan iste'mol bozorining o'sishini yanada vijdonli yo'nalishga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, islom savdo vositalarini iste'mol bozorida qo'llash innovatsiyalar va tadbirkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan. Foyda taqsimoti va hamkorlikni ta'kidlaydigan muqobil moliyalashtirish variantlarini taqdim etish orqali Islomiy moliya an'anaviy kreditlarni olishda qiynalayotgan startaplar va kichik biznesni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Hamkorlikdagi iqtisodiy korxonalarga e'tibor qaratish innovatsiyalar va tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantiradi, yanada jonli va diversifikatsiyalangan bozorga hissa qo'shadi. Yangi biznes va g'oyalarni rivojlantirish orqali islom savdo vositalari o'zgaruvchan bozor sharoitlari va iste'molchilar ehtiyojlariga mos keladigan dinamik iqtisodiy landshaftni yaratishga yordam beradi.

Nihoyat, axloqiy iste'molchilikni targ'ib qilish maqsadi islom savdo vositalari orqali iste'mol bozorini rivojlantirishga xosdir. Iste'molchilar o'zlarining sotib olish qarorlarining axloqiy oqibatlaridan tobora ko'proq xabardor bo'lib, ularning qadriyatlariga mos keladigan mahsulot va xizmatlarni qidirmoqdalar. Islomiy moliya tamoyillari axloqiy va axloqiy xulq-atvorga urg'u berib, iste'molchilarni yanada mas'uliyatli va barqaror iste'mol usullariga yo'naltirishi mumkin. Ushbu tamoyillarga amal qiladigan mahsulot va xizmatlarni taklif qilish orqali iste'mol bozori axloqiy iste'molni qadrlaydigan sodiq mijozlar bazasini jalb qilishi va saqlab qolishi mumkin. Axloqiy iste'molchilikka o'tish nafaqat bozorga foyda keltiradi, balki barqarorlik va ijtimoiy adolat kabi kengroq ijtimoiy maqsadlarga ham hissa qo'shadi.

Xulosa qilib aytganda, islom savdo vositalarini iste'mol bozorini rivojlantirishga integratsiyalashuvi axloqiy, mas'uliyatli va barqaror iqtisodiy muhitni rivojlantirish uchun katta va'da beradi. Shariat tamoyillariga rioya qilgan holda, ushbu vositalar moliyaviy operatsiyalarning shaffoflik, adolatlilik va ijtimoiy mas'uliyat bilan amalga oshirilishini ta'minlaydi, odatda an'anaviy moliyaviy amaliyotlar bilan birga keladigan axloqiy va axloqiy muammolarni hal qiladi. Bu iste'molchilar ishonchini va bozor barqarorligini oshirish bilan birga iqtisodiy adolatni ta'minlaydi.

Bundan tashqari, moliyaviy inklyuzivlikka e'tibor qaratilishi va foydalanish

mumkin bo'lgan shariatga mos mahsulotlar bilan ta'minlanishi iste'mol bozorining o'sishi va diversifikatsiyasiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin. Islomiy savdo vositalari kengroq demografik, jumladan, diniy cheklovlar tufayli ilgari chiqarib tashlanganlarni qamrab olgan holda, iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi va yanada barqaror iqtisodiyotni rivojlantirishi mumkin. Umuman olganda, islom savdo vositalari orqali iste'mol bozorini rivojlantirish tenglik va ijtimoiy adolat qadriyatlarini qo'llab-quvvatlagan holda barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun strategik yondashuvni ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Solomon, M. R., Bamossy, G. J., Askegaard, S., & Hogg, M. K. Consumer Behaviour: A European Perspective. Financial Times Prentice Hall, 2007
2. Baydaulet E. A. Islom moliya asoslari. – T.: "O'zbekiston", 2019: B.37
3. Md Akther Uddin. "Principles of Islamic Finance: Prohibition of Riba, Gharar and Maysir" 13 October 2015. p 8.;
4. Zamir Iqbal Abbas Mirakhor. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice, Edition 2 / Zamir Iqbal Abbas Mirakhor, 2011. – P. 1.
5. Sudin Xorun, Van Nursofiza Van Azmiy. Islomiy moliyalar va bank tizimi: falsafasi, tamoyillari va amaliyoti. Qozon: Linova- Media, 2012. – 536-b
6. Ibrahim Warde. Islamic Finance in the Global Economy / Ibrahim Warde. 2010. – P. 52
7. R.I.Bekken. "Islom iqtisodiy modeli va zamon", "O'zbekiston" Toshkent 2019y. – B. 43